

XVIII. YÜZYIL SAZ ŞAİRLERİNDEN ÂŞIK HAFIZ'IN TÜRK-RUS SAVAŞLARI İLE İLGİLİ ŞİMDİYE KADAR YAYIMLANMAMIŞ İKİ DESTANI ÜZERİNE

HASAN, Hamdi
MAKEDONYA/MACEDONIA/МАКЕДОНИЈА

ÖZET

Osmanlı yazmalarındaki epik örnekler arasında, tarih konularıyla ilgili olan şiirler, genellikle serhatlerde ve yeniçeri ocaklarında yetişen saz şairleri tarafından meydana gelmiştir. Hayatları hakkında çoğu zaman hiçbir şey bilmediğimiz bu gibi şairlerin şiirlerindeki olaylar, sık sık genel duygulanmalar şeklinde verilmiştir. Şiirlerde bahsedilen olayın da uzun yıllar devam eden savaşların hangi safhasıyla ilgili olduğu da kesinlikle anlaşılmıyor. Bu tebliğimizde bahsettiğimiz şiirler de bu tür metinlerdendir. Şiirlerden hareketle hem onları meydana getiren şair hem de onlarda bahsedilen olaylar hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Âşık Hafız, Destan, tarihî gerçekler.

ABSTRACT

About Still Unpublished Two Epic Poems Related to Turkish-Russian Wars, Written By Aşık Hafız, Who is One of the Saz Poets of XVIII. Century

Among epic examples of the Ottoman manuscripts, the poems related to historical themes, are related by saz poets who are grown up by the borders and yeniçeri military services (ocakları), so we know nothing about their lives. The events in the poems of these poets are usually presented as general affectivities. We can not exactly understand about which phases of the longlasted wars events of the poems are related to. The poems that are mentioned in this paper are some of this kind of texts.

Having the poems as a base, we are going to give some information both the poets who are creators of these poems and about the events mentioned in them.

Key Word: Âşık Hafız, Epic, historical realities.

Çok geniş bir coğrafyada gelişen Türk halk edebiyatının eserleri henüz tam manasıyla derlenmiş ve incelenmiş değildir. Bu edebiyatın yazılı metinlere dayanan büyük bir kısmı, zaman içerisinde savaşlar, göçler ve daha başka nedenler dolayısıyla okuyucusuna kavuşmadan maalesef kaybolmuştur. Artakalan küçük bir kısmı ise, bugün halâ kimi evlerde veya kütüphanelerde bulunabilen çeşitli örneklerde ve mecmualarda gömülüp kalmıştır.¹ Onların içinde isimlerini duymadığımız ve eserlerini hiçbir yerde henüz görmediğimiz nice şairlere rastlanılmaktadır. Bunlar, Türk edebiyatı ve özellikle Türk halk edebiyatı bakımından olduğu kadar, Türk tarihi ve genel olarak Türk kültürü açısından son derece önemli eserlerdir. Halk edebiyatı malzemesi içinde lirik, epik, didaktik, satirik vb. gibi hemen hemen her konuda örnekler vardır.

Epik örnekler arasında, tarih konularıyla ilgili olan şiirler çoğunlukta-
dır. Bu tür şiirler, genellikle serhatlerde ve yeniçeri ocaklarında yetişen
saz şairleri tarafından meydana gelmiştir. Hayatı hakkında çoğu zaman
hiçbir şey bilmediğimiz bu gibi şairlerin şiirlerindeki olaylar, sık sık genel
uygulanmalar şeklinde verilmiştir. Böyle olunca da, şiirlerde bahsedilen
olayların tarihî döşemesini tespit etmek oldukça güç oluyor. Bazan şiir-
lerde bahsedilen olayı, uzun yıllar devam eden savaşların hangi safhasıyla
ilgili olduğu da kesinlikle anlaşılmıyor. Hele savaşlar yer itibariyle tekrar-
lanıyorsa, olayın zaman olarak tespiti daha da güçleşiyor. Bu tebliğimizde
bahsedeceğimiz şiirler de bu tür metinlerdendir.

Biri “Destan”, diğeri “Tuna Destanı” başlığıyla kaleme alınan bu me-
tinler aynı coğrafyada ve aşağı yukarı aynı düşmana karşı yapılan sa-
vaşlarla ilgili söylenmiş şiirlerdir.² 1992 yılındaki Bosna savaşında Sırp
saldırılarına hedef alınarak yakılıp yok olan Şarkiyat kütüphanesinin Türk-
çe elyazmaları arasında 2392 sayısıyla kayıtlı olan bir yazmada tespit et-
tiğimiz bu şiirler, bildiğimiz kadarıyla şimdiye kadar yayımlanmamıştır.
Destan başlığı atında rastladığımız sözkonusu eserler, koşma biçiminde ve
hece vezninin 11’i kalıbıyla kaleme alınmıştır. Ancak, vezin bakımından
bazı yerlerde bozukluklar görülmektedir. Şiirlerin son dörtlüklerinde halk

¹ Saray-Bosna ve Üsküp kütüphanelerindeki Türkçe elyazmalarında Türk edebiyatının ve özellikle Türk halk edebiyatının değışiktürlerindeki eserlerle ilgili zengin bir malzeme vardır. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz.: Dr. Hamdi Hasan, Saray-Bosna Kütüphanelerindeki Türkçe Yazmalarda Türküler, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 782, Kültür Eserleri Dizisi: 81, Ankara, 1987; “Üsküp Halk ve Üniversite Kütüphanesi’nin Şarkiyat Bölümü’ndeki Cönklerde türk Destanları”, III. Milletlerarası türk Folklor Kongresi Bildirileri, II. Cilt. Halk Edebiyatı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 78, Seminer Kongre Bildirileri Dizisi: 21, Ankara, 1986, ss. 151-165.

² Bu dönemdeki savaşlarla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Prf. Dr. Hamdi Hasan, “Eski Yugoslavya’daki Türkçe Elyazmalarında Tespit Edilen Destanlarda Silistre Kalesi’nin 1773 Yılındaki Ruslar Tarafından Kuşatılması”, I. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı Ve Folklor Kongresi, 11-12 Ekim 1988, Teblikler, Konya, 1988. s. 155-169; Aynı: Sesler, Sayı..

şairi birincisinde Hafız İbrahim, ikincisinde Âşık Hafız diye kendisini tanıtmaktadır. İsmine daha önce debazı şiirlerde³ Âşık Hafız veya Coşkun Hafız olarak rastladığımız bu şairin adından ve eserlerine dayanarak yaşadığı zamandan başka kimliği konusunda hiçbir şey bilmiyoruz.⁴ Burada hemen belirtelim ki, Hafız, Âşık Hafız, Coşkun Hafız ve Hafız İbrahim olarak rastladığımız⁵ bu şairin aynı kişi olup olmadığı konusunda da kesin bir bilgimiz yoktur. Ancak şimdiye kadar tespit edilip onun kaleminden çıkan şiirlerin, aynı dönemde ve aynı coğrafyada yaşanan tarihi olaylarıyla ilgili olması, bu isimlerin veya mahlasların aynı şaire ait olma ihtimalini güçlendirmektedir.

“Destan” başlığıyla kaleme alınan birinci şiirde, Rus - Osmanlı savaşlarından bahsedilmektedir. Destandan anlaşıldığına göre savaş, bugün Moldova’da bulunan Hotin kalesi etrafında meydana gelmiştir.

XV. yüzyılda Fatih Sultan Mehmed zamanında Türk ordularının surlarına kadar gelerek fethedemedikleri Hotin kalesi, Türklerin eline XVIII. yüzyılın başlarında geçmiştir. Prut savaşında Rusların mağlubiyetiyle neticelenen 1711 Stanileşti savaşından sonra bu kale ve eyaleti Boğdan’dan koparılıp Türk idaresi atına geçti. 1714 ile 1812 yılları arasında Hotin, kuzeye ve özellikle Rus çarlığına karşı, hele Kumaniça’nın kayıbından (1699) sonra, Osmanlıların kalkanı vazifesini gördü.⁶

XVIII. yüzyıl boyunca Hotin birkaç defa, Ruslar tarafından, işgal edilmiştir. İlk olarak 1739’da bütün bölge Rus istilâsına uğradı; fakat aynı yılda, Belgrad antlaşması ile, Türklere iade edilmiştir.

Büyük Katerina ile III. Mustafa arasında ceryan eden 1769-1774 savaşının başından itibaren bu kuzey sınırı arazisi yine istilâya uğradı. Nisan 1769’da Prens Galitsin kaleyi muhafız el-Hac Çeteci Yeğen Hüseyin Paşa’nın elinden tam alacağı sırada, Selanik mutasarrıfı Ahıskalı Hasan, 20.000 asker ile imdadına yetişir ve Hüseyin Paşa’yı kurtarır. Kırım Hanı IV. Devlet Giray da kaleye 40.000 asker getirir. Ruslara karşı yapılan bir akın, Galitsin’in 100.000 kişilik ordusu püskürtülür ve Türkler kaleye sığınır. Ancak kale kuşatılır, Muhafız Hasan Paşa şehit düşer. Sadrazam

³ Bkz. Prof. Dr. Hamdi Hasan, a.g.e

⁴ Osmanlı Müellifleri’nde 1745’lerde yaşadığı kaydedilen Rusçuk Doğumlu Hafız Abdulah Efendi “Seyyid Abdulah İbn-i Seyyid Halil” adlı bir şaire rastlıyoruz Ancak, bu Hafız’la bizim şiirlerimizdeki Hafız adlı Efendi Osmanlı Müellifleri, C.2. Meral Yayınevi, İstanbul, 1972, s. 152.

⁵ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. : Doç Dr. Hamdi Hasan, “Sarayevo (Saray-Bosna) Şarkiyat Enstitüsü’ndeki Abdi İbn-i Mustafa El-Bakarî’nin Bir Cöngü”, Türk Kültürü Araştırmaları, Halil Fikret Alasya’ya Armağan, Ayır Basım, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1989, s. 113-129.

⁶ Aurel Decei, İslam Ansiklopedisi, Cilt. 5/I, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1988, Hotin maddesi, s. 567-571.

Nişancı Mehmet Eminpaşa'nın kararsız bir ordu ile yaklaşması Hotin'i kurtaramaz.⁷ Bunun üzerine, sadrazam yerine, eski Bostancıbaşı Moldovancı Ali Paşa getirilir. O, bir müddet için Rusları püskürtmeğe muvaffak olur. Eski Sadrazam (Nişancı Mehmet Emin Paşa) ile Moldavya Voyvodası Grigore Ghica hezimetten (bozgun) sorumlu tutulurlar ve İstanbul'da boyunları vurulur. Bununla beraber, 18 Eylülde, iyi müdafa edilen Hotin'e karşı, Rus Generali Bruce'nin bir hazırlık taruzundan sonra, Hotin ile Kamaniça arasında büyük bir meydan muharebesinde ve bilhassa Dnester üzerindeki köprü için yapılan savaşta, Galitsin Moldovancı Ali Paşa'nın kuvvetlerini bozguna uğratar ve güneye doğru çekilmeye mecbur eder. Bunun üzerine, Vezir Ali Paşa ile Hotin garnizonu paniğe uğrayarak kaleyi terk eder. Arkasından da Ruslar kaleye girerler

Destan başlığı altında kaydedilen birinci şiirde, Rusya'nın baş kaldırıp Osmanlılara karşı savaş açmasından bahsedilmektedir. Şiirde, bütün Türk destanlarına özgü olan bir yaklaşım içinde savaşın tarih kaynaklarına uygun bir biçimde tasvir edildiğini görüyoruz. Dolayısıyla, yukarıda belirttiğimiz gibi, Osmanlı sadrazamlarından olan Nişancı Mehmet Emin Paşa'nın Hotin'i kurtaramamasının nedeni, isteksiz ve kararsız bir orduyla kaleye yaklaşmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, halk şairi destanda kendisinden :

*“Nişancı vezir divan olunacak
Ettiği işleri sual edincek
Moldovancı vezir mihre⁸ gelincek
Moskov baş kaldırdı bil padişahum.*

*Kala burçlarındantoplar atıldı
İki asker birbirine katıldı
Yedi hat⁹ altuna Hotin satıldı
Nişancı murtatdur bil padişahum.”*

şeklinde bahsederek, onun sözünde durmayan bir murtat ve bir devlet haini olduğunu bildirerek, devletin yüce divana çıkartılıp cezalandırılmasını istemektedir. Nitekim, yukarıda belirttiğimiz gibi, Paşa'nın hilesi anlaşılacak, İstanbul'a gönderilip boynu vurdurulmuştur. Yerine de, yürekli ve yiğit bir kahraman olan Moldovancı Ali Paşa getirilir. Ancak, dışardan kaleye zahirenin girememesi ve askerinin yemeği kesilmesi yüzünden asker zayıf düşmüş ve bitkin bir vaziyettedir.

7. a.g.e.

8. Mihr : sevgi, muhabbet

9. Parmağın on ikide biri olan bir ölçü

Bir yandan tedbirsizlik ve kararsızlıklar, diğer yandan savaşın uzamasıyla tükenen erzak yüzünden kale düşman tarafından alınmak üzere iken, Ahıskalı Hüseyin Paşa ve Kırım Hanı IV. Devlet Giray tarafından gelen yardımların ve Moldovancı Ali Paşa sayesinde, kale halkı kısa bir süre için düşman kuvvetlerini püskürtmeye başarır. Bu olay şiirin sonunda:

*“Kabul için dua et Hafız İbrahim
Müstecab eyleye ol Rabb’ir-Rahim
Cenk gününde namaz ile ol Kerîm
İnayet eyledi bil padişahım.”*

şeklinde kendini göstermektedir.

Yukarıdaki dörtlüklerden görüldüğü üzere, Hotin kalesi etrafında meydana gelen Rus -Osmanlı savaşlarını Hafız İbrahim âdetâ bir fotoğrafçının objektifinden çıkmış gibi tarihî gerçeklere uygun olarak hemen hemen en küçük ayrıntılarına kadar sergilemiştir. Ancak, söz konusu olan şiirde, belirli aralıklarla bir kaç yıl devam eden bu savaşların tamamı kapsamamıştır. Onların devamını ve Türk ordusunun akıbetini şair, “Tuna’nın Destanı” başlığı altında diğer bir destanında dile getirmiştir. Aynı savaşları izleyen ve önceki şiirin devamı olarak yazılan bu eser, büyük bir ihtimalle, kalenin dışına açılıp Tuna ırmağının etrafında gelişen olaylara değindiği için, “Tuna’nın Destanı” şeklinde adlandırmıştır.

Bu destanda da, birincisinde oduğu gibi, savaş olayları, neden ve neticelerinin tarihi sırasına ve çok doğal bir gelişme içinde sergilenmiştir. Türk kuvvetleri, açlığa ve düşman gücüne dayanamayıp kaleyi terketmek zorunda kalmışlardır. Şiirde bu durum:

*“Nişancı murtattır ahdine durmaz
Moldovancı kelişdir kalayı vermez
Dışardan kalaya zahire girmez
Açlıktan yogoldi kul bil padişahım*

*Askerin tayini kesti vermedi
Kimi öldü kimi kaçtı durmadı
Bu misilli sefer kimse görmedi
Askere zülm oldi bil padişahım.”*

şeklinde gayet net ve açık bir biçimde belirtilmektedir. Destanın devamında, savaşların devamındaki gelişmeler tarih gerçeklerine uygun bir biçimde Türk ordusunun akıbeti ve ondan duyulan üzüntü sergilenmektedir.

Düşman konusunda yeterince bilgi sahibi olunmadığı gibi nedenler dolayısıyla, Tuna yalısının düşman elinde kaldığını bildiren şair, gaflet ve benzer nedenlerle başarıya ulaşamadığını bildirmektedir. “Tuna Destanı” başlığını taşıyan bu şiir, destandan çok bir ağıttır. Kişileştirme sanatından yararlanılarak, bu ırmağın ve havalisinin düşman eline geçişinden duyulan büyük acı ve üzüntü dile getirilmektedir.

*“Özi gibi kal’a düşmana kaldı
İslâm askerine kasavet doldu
Mescidüm mihrabım kâfire kaldı
Kaldım düşman elinde ah zâr eder Tuna.*

*Hakk’ın emriyle oynadı bulut
Kâfir askerini eyledi girift
Bir zaman ben idim İslâm’a kilit
Geçtim düşman eline ah eder Tuna’m.”*

Yukarıdaki dörtlüklerden anlaşıldığına göre şiirde, savaşların düşmanın lehine neticelenmesinin nedenleri, belirli ölçüde İslâm askerinde zaman içerisinde meydana gelen gevşekliğin, kayıtsızlığın ve vurdum duymazlığın bir neticesi olarak hatta bir Tanrı cezası olarak algılanmaktadır. Şiirde:

*Yarın Hakk’ın divana kurduk gidem
Başın olanlardan şikâyet idem*

gibi dizeler bu duygunun ifadesidir. Nitekim, şairin ismi geçen son dörtlükte geçen:

*“Âşık Hafız’ın sözü güher yüzüktür
Askerimiz gençtir rical bozuktur”*

şeklindeki dizelerde Tuna’nın düşman eline geçmesinin nedenlerini, aslında, askerinin genç, yüksek makamlarda bulunan yetkililerin ise bozuk olmasına bağlamaktadır.

Tarihî realiteye bağlılık, bu destan şiirlerinin epik tekniğini ve ifade tarzını da büyük ölçüde etkilediğini sanırız. Çünkü başka milletlerin epik şiirlerinde çok önemli bir ifade tarzı olarak kullanılan mübalağa (hyperbole) sanatı, bu şiirlerde yok gibidir. Söz konusu olan şiirlerimizde bu sanatın kullanılmaması, onların dünya halk şiiri çerçevesi içinde olduğu gibi, Türk destan şiirleri içinde de ayrı bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu özellik Türk destanlarının tasnifi bakımından da önemlidir. Gerçi, eski

Türk destanlarında, az bile olsa, mübalağaya ve harikulade şeylere yer verilmiştir. Ancak, tarih olaylarıyla ilgili bizim görebildiğimiz şiirlerde bu unsura rastlanılmamaktadır.

Bu tebliğimizin konusu olan şiirlerde gözümüze çarpan başka bir özellik de, onların kompozisyon bakımından diğer Türk destanlarına ve özellikle XIX. yüzyıl Türk destanlarına uymamasıdır. Türk destanlarının çoğunda kendini gösteren serim, düğüm ve çözüm şeklindeki trajedik plan, bunlarda yoktur. Bu yönüyle yukarıdaki metinler, bazı araştırmacıların “şehir şiirleri” veya “şehir mersiyeleri” diye adlandırdıkları şiirleri hatırlatmaktadır.

Sonuç olarak, yukarıdaki destanlar, tarihî gerçeklere uyması dolayısıyla tarih olaylarıyla ilgili bilgi vermesi açısından olduğu kadar, Türk destanlarının dünya destanları arasındaki ayrılıklarını ve hususiyetlerini belirleyip göstermesi bakımından da önemlidir. Yunan destan anlayışına dayanan dünya destanlarının efsanevî olmasına karşın, Türk destanlarının mübalağaya iltifat etmeyen millî karakterinin bir neticesi olan gerçekçi ve tarihî olması dikkati çekmektedir. Bu özellikleri dolayısıyla, Hüseyin Nihal Atsız’ın söylediği gibi, “Türk destanlarına bir nevi halk tarihi demek bile mümkündür”.¹⁰ Aşağıda bu destanların Türkçe çeviri yazılarıyla birlikte asıl metinlerinin tamamını veriyoruz:

DESTAN

*1. Moskov baş kaldırdı İslâm üstüne
Nâmeler gönderdi bil padişahım
Düşmanına düşman, dostum dostuna
Böyle cevap yazdı bil padişahım.*

*2. Nişancı vezir divan olunacak
Ettiği işleri sual edincek
Maldavanci vezir mihre¹¹ gelincek
Moskov paşa kaçtı bil padişahım*

*3. Kala burçlarından toplar atıldı
İki asker birbirine katıldı
Yedi hat¹² altıma Hotin satıldı
Nişancı murtatdur bil padişahım.*

10. Hüseyin Nihal Atsız, Bütün Eserleri, 12, MAKALELER, 1, İkinci Baskı, Paşahan Matbaası, İstanbul, 1997, s. 266

11. Mîhr : Sevgi, muhabbet

12. Parmağın on ikide biri olan bir ölçü.

4.Niřanci murtattır ahline durmaz
Moldovancı keleşdir kalayı vermez
Diřardan kalaya zahire girmez
Açlıktan yogoldi kul bil padişahım

5.Askerin tayini kesti vermedi
Kimi öldü kimi kaçtı durmadi
Bu misilli sefer kimse görmedi
Askere zülm oldi bil padişahım

6. Kabul için dua et
Hafız İbrahim Müstecab eyleye ol Rabbi'r-Rahim
Cenk gününde namaz ile ol Kerîm
İnayet eyledi bil padişahım.

(OİS.2392, 36a)

TUNA'NIN DESTANI

1. Düşman yok der için habersiz bulduk
Tuna yalısına karaul koduk
Eksüklüğü biz her an bulduk
Kaldım düşman elinden ah eder Tuna'm

2. Özi gibi kal'a düşmana kaldı
İslâm askerine kasavet doldu
Mescidüm mihrabım kâfire kaldı
Kaldım düşman elinden ah zâr eder Tuna

3. Hakk'ın emriyle oynadı bulut
Kâfir askerini eyledi girift
Bir zaman ben idim İslâm'a kilit
Geçtim düşman eline ah eder Tuna'm

4. Tuna'in suyu mülâim akar
İçen gazilerin bağruni yakar
Tuna gerisinden imdada bakar
Aman imdad deyü ah eder Tuna'm

5. Yarın Hakk'ın divana kururduk gidem
 Başın ölenlerden şikâyet edem
 Bin yüz seksen dördte yetişti va'dem
 Geçtim düşman eline ah eder Tuna
 Aşık Hafız'ın sözü gevher yüzüktür
 Ayılmak yoldaşlarım bağı yüzüktür
 Askerimiz gençtir rical bozuktur
 Aman imdad deyü ah eder Tuna'm

(OİS.2392, 10b)

